

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6
The 6th STOU National Research Conference

แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา
Extension Guidelines on Home Economics for Farm Woman Groups in
Chachoengsao Province

สดศรี ทุมมาเกตุ (Sodsri Tummaket)¹ จินดา ขลิบทอง (Jinda Khlibtong)²

เฉลิมศักดิ์ ตุ่มหิรัญ (Chalermsak Toomhirun)³

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) ข้อมูลพื้นฐานของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา (2) ประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตรต่อครัวเรือนและระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร (3) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานด้านเคหกิจเกษตร (4) ความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร (5) แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ประชากรที่ศึกษา คือ กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน 71 กลุ่ม และเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ จำนวน 11 คน อนาคตกลุ่มตัวอย่างจำนวน 61 กลุ่ม สุ่มตัวอย่างแบบง่ายและเจาะจงเฉพาะประธาน 1 คน และสมาชิก 1 คน รวม 122 คน เก็บข้อมูลโดยใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ส่วนเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ เก็บข้อมูลโดยการจัดเวทีสนทนากลุ่ม วิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐานและค่าที (t-test) ผลการวิจัยพบว่า (1) สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีอายุเฉลี่ย 53.02 ปี ร้อยละ 59.8 จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีระยะเวลาการเป็นสมาชิก เฉลี่ย 11.34 ปี ทุกรายได้รับข้อมูลด้านเคหกิจเกษตรจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร ส่วนใหญ่มีความสามารถด้านการแปรรูปและถนอมอาหาร ร้อยละ 45.1 ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก มีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4.19 คน มีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 15.94 ไร่ มีแรงงานในครัวเรือนเฉลี่ย 2.66 คน มีรายได้รวมของครัวเรือนเฉลี่ย 175,000.00 บาทต่อปี รายจ่ายรวมของครัวเรือนเฉลี่ย 147,045.08 บาทต่อปี (2) มีความคิดเห็นว่าการลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ การแปรรูปและถนอมอาหารเป็นประโยชน์ต่อครัวเรือนมากที่สุด ได้รับการส่งเสริมด้านจัดการครัวเรือนและสิ่งแวดล้อมน้อย (3) มีปัญหาภาคในการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้และการจัดทำบัญชีครัวเรือน ส่วนข้อเสนอแนะ ให้มีการส่งเสริมการแปรรูปและถนอมอาหาร ส่งเสริมด้านอาชีพเสริม ให้ความรู้ด้านอาหารและโภชนาการ ส่งเสริมด้านการตลาดและให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่ม (4) ต้องการความรู้ทุกด้านผ่านบุคคลราชการ โดยการสาธิต การฝึกปฏิบัติ และใช้คู่มือประกอบการเรียนรู้ โดยมีความต้องการความรู้และช่องทางการส่งเสริมผ่านทางวิทยุแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 (5) แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร มี 3 แนวทาง ได้แก่ การพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรให้มีความรู้และทักษะในการส่งเสริมงานด้านเคหกิจเกษตร การส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรแบบมีส่วนร่วม และการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรแบบบูรณาการ โดยจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรประจำอำเภอ เพื่อพัฒนาให้ครัวเรือนของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความกินดี อยู่ดี มีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

คำสำคัญ แนวทางการส่งเสริม เคหกิจเกษตร กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร จังหวัดฉะเชิงเทรา

¹ นักศึกษาหลักสูตรเกษตรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช

chum_sod@hotmail.com

² รองศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช arkjin@hotmail.com

³ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. สาขาวิชาเกษตรศาสตร์และสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช artoom@hotmail.com

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

Abstract

The objectives of this study were to study (1) fundamental state of farm woman groups in Chachoengsao Province; (2) advantages of home economics for the farm woman groups; (3) their problems and suggestions on the home economics; (4) their extension needs of the home economics; and (5) the extension guidelines of the home economics. The populations in this study were 71 farm woman groups in Chachoengsao Province, plus 11 officials who took responsibility for the home economics at a district level. 122 farm women from 61 farm woman groups were selected by using simple random sampling methodology specifying only 1 president and 1 member of each farm woman groups. The data were collected by interviewing the studied farm women using structured interview form, and set stages of group discussion to collect the data from the officials. The statistical methodology used to analyze the data by computer programs were frequency, percentage, minimum value, maximum value, mean, standard deviation and t-test. The findings of this study were as follows: (1) the average age of farm women who were members of the studied farm woman groups was 53.02 years. 59.8% of them were educated at the primary level. The average period of their being a member of a farm woman group was 11.34 years. All of them had received the information on the home economics from the officials who took responsibility for the home economics. They mostly had ability to process and preserve food. The main occupation of 45.1 % of them was a rice farmer. Their average number of household member and household labor were 4.19 persons and 2.66 persons respectively. The average of their agricultural area was 15.94 rai. The average of their household total income and expenditure was 175,000.00 baht/year and 147,045.08 baht/year respectively. (2) the studied farm women agreed that learning how to decrease their expenditure, to increase their income, to process and preserve food benefit them the most, while the extension on household management and environment was at low level. (3) the studied farm women had many problems in decreasing their expenditure, increasing their income, and doing their household account. They suggested that they should have been supported for processing and preserving food, supplied with supplemental occupations, transferred knowledge of food and nutrition, supported in the marketing aspect, and supported to unite with each other. (4) The studied farm women needed to be transferred knowledge in every aspect from government officials either by demonstrating, practicing, or studying from manuals. Leader and members need were significantly different in knowledge about home economics and channel in extension through radio broadcast at 0.05. (5) there were 3 extension guidelines on the home economics, these were to develop the officials who took responsibility for the home economics to have knowledge and skills in supporting the home economics; to support participatory activities of the home economics and to build integrated home economics activities by supporting the establishment of district's home economics learning center aiming to improve the household's standard of living, to increase their income and to support sustainable self-reliance.

Keywords: Extension guidelines, Home economics, Farm women groups, Chachoengsao Province

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

บทนำ

การส่งเสริมเคหกิจเกษตร ภายใต้การดำเนินงานของกรมส่งเสริมการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เป็นอีกแนวทางหนึ่งในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของเกษตรกร โดยเน้นให้สตรีภาคการเกษตรหรือแม่บ้านเกษตรกร ผู้มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาการเกษตร ตั้งแต่การตัดสินใจในกิจกรรมการผลิต การเป็นผู้ผลิต การรับรู้เทคโนโลยี การจัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น (จินดา ขลิบทอง และ เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ, 2547, น. 109-113) เป็นผู้รับการถ่ายทอดความรู้และวิทยาการใหม่ ๆ จากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร โดยมีเป้าหมายเพื่อให้ครอบครัวเกษตรกรมีความมั่นคงด้านอาหาร มีความเป็นอยู่ที่ดี และมีอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ ดังนั้น กรมส่งเสริมการเกษตรจึงได้กำหนดเป็นนโยบายให้มีการส่งเสริมเคหกิจเกษตรควบคู่ไปกับการส่งเสริมการเกษตร โดยในปี พ.ศ. 2518 กรมส่งเสริมการเกษตรได้รับอัตราค่าจ้างเจ้าหน้าที่เคหกิจเกษตรเพื่อปฏิบัติงานด้านเคหกิจเกษตรระดับอำเภอจนครบทุกอำเภอ การส่งเสริมเคหกิจเกษตรประสบความสำเร็จตรงตามวัตถุประสงค์ เห็นได้จากการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมด้านเคหกิจเกษตร ต่อมาจึงมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อรับบริการวิชาการด้านเคหกิจเกษตรจากเจ้าหน้าที่เคหกิจเกษตร (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2556, น. 2) จังหวัดฉะเชิงเทรา ประกอบด้วย 11 อำเภอ 93 ตำบล มีกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในทุกอำเภอ รวมจำนวน 71 กลุ่ม มีจำนวนสมาชิก 1,467 คน มีเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรประจำสำนักงานเกษตรอำเภอ ๆ ละ 1 คน รวม 11 คน (สำนักงานเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2558) จำนวนนี้มีเจ้าหน้าที่ที่มีวุฒิการศึกษาด้านคหกรรมศาสตร์หรือสาขาที่เกี่ยวข้อง จำนวน 4 คน โดยมีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้ด้านเคหกิจเกษตร ศึกษาสถานการณ์ในพื้นที่ ให้บริการข้อมูลข่าวสารและสร้างทัศนคติที่ดีต่อการพัฒนาตนเองของเกษตรกร (กรมส่งเสริมการเกษตร, 2556, น. 7) ทั้งนี้ เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอยังต้องรับผิดชอบงานส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรควบคู่กับงานส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร เนื่องจากได้มีการเปลี่ยนตำแหน่งจาก นักวิชาการเคหกิจเกษตรเป็นนักวิชาการส่งเสริมการเกษตร ทำให้เจ้าหน้าที่ที่มีภารกิจอื่นๆ ที่ต้องรับผิดชอบมากขึ้น งานเคหกิจเกษตรจึงถูกลดความสำคัญลงเรื่อยๆ (ปาริชาติ ศรีวิพัฒน์, 2554, น.3) ส่งผลให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรซึ่งเป็นเป้าหมายหลักในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรมีจำนวนลดลง โดยในปี 2557 มีจำนวน 108 กลุ่ม และในปี 2558 มีจำนวน 71 กลุ่ม (สำนักงานเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา, 2558) นอกจากนี้โครงการพัฒนาด้านเคหกิจเกษตรที่ผ่านมายังมีงบประมาณสนับสนุนอย่างจำกัด ไม่ต่อเนื่องและไม่ได้เกิดจากความต้องการของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรอย่างแท้จริง

ด้วยเหตุผลดังกล่าว ผู้วิจัยจึงทำการศึกษา ประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตร ระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ปัญหา ข้อเสนอแนะและความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร พร้อมทั้งจัดเวทีสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ เพื่อหาแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรให้สอดคล้องสภาพปัญหาและความต้องการของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา รวมทั้งเป็นแนวทางในการวางแผนพัฒนางานเคหกิจเกษตร พัฒนาความรู้และทักษะด้านเคหกิจเกษตรของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรให้สามารถดำเนินการส่งเสริมได้อย่างมีประสิทธิภาพ เพื่อให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ทั้งในระดับครัวเรือน ระดับกลุ่มและระดับเครือข่าย ให้มีความกินดี อยู่ดี มีรายได้ที่มั่นคงและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาข้อมูลพื้นฐานของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา
2. เพื่อศึกษาประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตรต่อครัวเรือนและระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร
3. เพื่อศึกษาปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานด้านเคหกิจเกษตร
4. เพื่อศึกษาความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร
5. เพื่อศึกษาแนวทางการส่งเสริมการด้านเคหกิจเกษตร

ระเบียบวิธีวิจัย

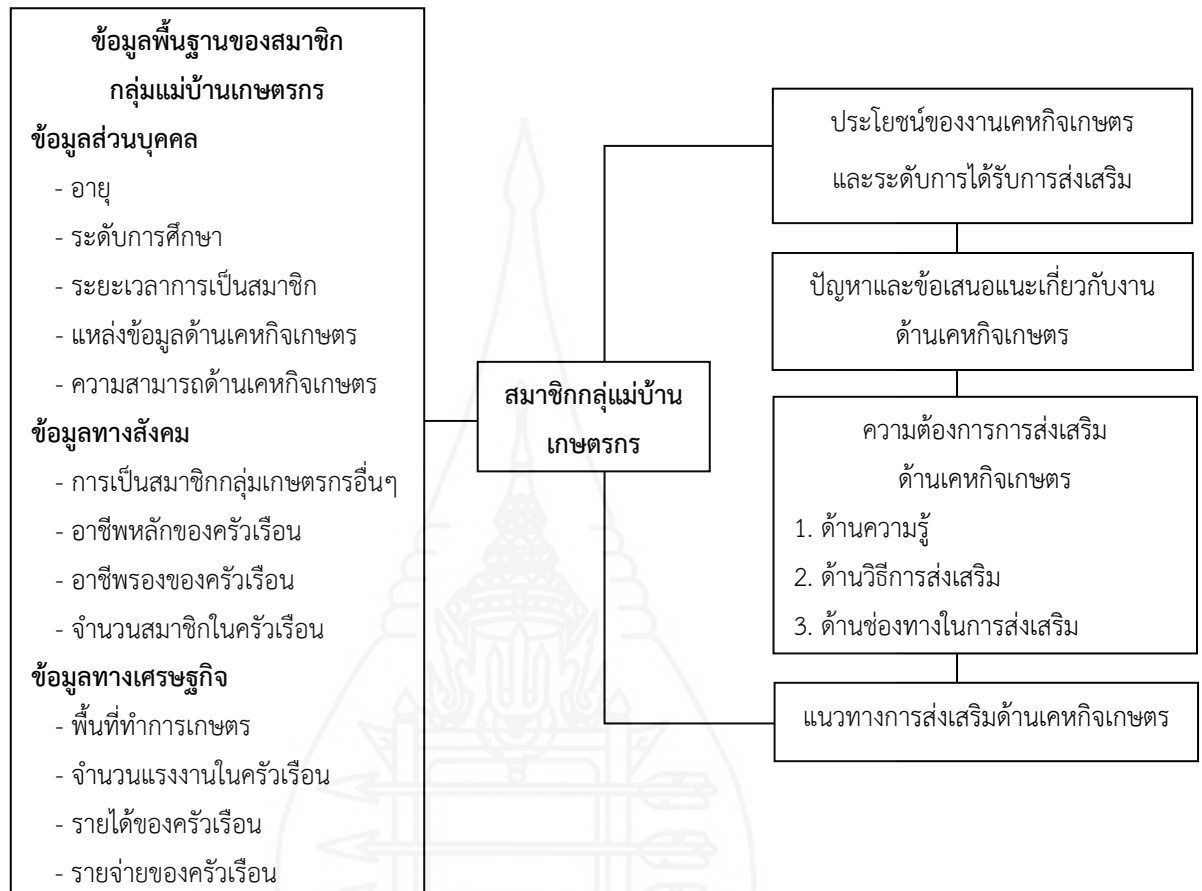
การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed method) เชิงปริมาณและเชิงคุณภาพ ประชากรที่ศึกษาแบ่งเป็น 2 กลุ่ม คือ 1) กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา จำนวน 71 กลุ่ม กำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างโดยใช้สูตรการคำนวณของ Taro Yamane (1973) อ้างใน จินดา ขลิบทอง (2556, น. 1-9) โดยยอมให้มีความคลาดเคลื่อนได้ร้อยละ 5 ได้ขนาดกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 61 กลุ่ม สุ่มกลุ่มตัวอย่างด้วยการสุ่มแบบง่ายโดยวิธีการจับสลากและเจาะจงเฉพาะสมาชิกที่มีระยะเวลาการเป็นสมาชิกกลุ่มอย่างน้อย 3 ปี จำนวน 1 คน และประธาน จำนวน 1 คน รวมทั้งสิ้น จำนวน 122 คน และ 2) เจาะจงเฉพาะเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ จำนวน 11 อำเภอ ๆ ละ 1 คน รวม 11 คน ใช้ประชากรทั้งหมดเป็นกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา ดำเนินการเก็บข้อมูลโดยการจัดเวทีสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยสำหรับสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรใช้แบบสัมภาษณ์แบบมีโครงสร้าง ประกอบด้วย 4 ตอน คือ (1) ข้อมูลพื้นฐานของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร (2) ประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตรต่อครัวเรือนสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร (3) ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานด้านเคหกิจเกษตร (4) ความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ส่วนแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรดำเนินการเก็บข้อมูลจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรโดยการจัดเวทีสนทนากลุ่ม (Focus group discussion) ในประเด็นการดำเนินการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร วิเคราะห์ข้อมูลด้วยโปรแกรมคอมพิวเตอร์สำเร็จรูป โดยใช้สถิติเชิงพรรณนา ได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าต่ำสุด ค่าสูงสุด ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และค่าที (t-test) ส่วนข้อมูลที่ได้จากการจัดเวทีสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

กรอบแนวคิดการวิจัย

ภาพที่ 1 แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย

ผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร พบว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีอายุเฉลี่ย 53.02 ปี ร้อยละ 59.8 จบการศึกษาระดับประถมศึกษา มีระยะเวลาการเป็นสมาชิกเฉลี่ย 11.34 ปี ทุกรายได้รับข้อมูลด้านเคหกิจเกษตรจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร ร้อยละ 96.7 มีความสามารถด้านเคหกิจเกษตร โดยร้อยละ 64.7 มีความสามารถในการแปรรูปและถนอมอาหาร ร้อยละ 68.0 เป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอื่น โดยร้อยละ 33.6 เป็นสมาชิกวิสาหกิจชุมชน ร้อยละ 45.1 ประกอบอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ร้อยละ 29.8 ประกอบอาชีพอื่นๆ เช่น เลี้ยงสัตว์ รับจ้างทั่วไปและค้าขายเป็นอาชีพรอง และมีสมาชิกในครัวเรือนเฉลี่ย 4.19 คน มีพื้นที่ทำการเกษตรเฉลี่ย 15.94 ไร่ มีแรงงานในครัวเรือนเฉลี่ย 2.66 คน มีรายได้รวมของครัวเรือนเฉลี่ย 175,000.00 บาทต่อปี โดยมีรายได้จากการเกษตรเฉลี่ย 124,130.43 บาทต่อปี รายได้นอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 63,169.64 บาทต่อปี ส่วนรายจ่ายรวมของครัวเรือนเฉลี่ย 147,045.08 บาทต่อปี โดยมีรายจ่ายภาคการเกษตรเฉลี่ย 71,700.00 บาทต่อปี และรายจ่ายนอกภาคการเกษตรเฉลี่ย 70,418.00 บาทต่อปี

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

2. ประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตรต่อครัวเรือนและระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร พบว่างานเคหกิจเกษตรมีประโยชน์ต่อครัวเรือนโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยประเด็นที่มีประโยชน์มากที่สุด ได้แก่ การแปรรูปและถนอมอาหาร การเพิ่มรายได้และการลดรายจ่ายในครัวเรือน ส่วนระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรในระยะเวลา 3 ปีที่ผ่านมา พบว่า สมาชิกได้รับการส่งเสริมโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยได้รับการส่งเสริมน้อยในด้านการปรับปรุงสภาพแวดล้อมในการทำงาน การปรับปรุงท่าทางการทำงาน และการบริหารร่างกาย

3. ปัญหาและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับงานด้านเคหกิจเกษตร พบว่า สมาชิกประสบปัญหาด้านเคหกิจเกษตร โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยประสบปัญหามากในด้านการเพิ่มรายได้ การลดรายจ่ายและการจัดทำบัญชีครัวเรือน เสนอแนะให้มีการส่งเสริมความรู้และวิทยาการใหม่ๆ ในการแปรรูปและถนอมอาหาร ส่งเสริมการนำวัตถุดิบในท้องถิ่นมาแปรรูป อบรมให้ความรู้ด้านการบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ จัดหาวิทยากรฝึกสอนอาชีพเสริม ให้คำแนะนำด้านช่องทางการตลาด และส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมด้านเคหกิจเกษตรทุกๆ ด้านอย่างต่อเนื่อง

4. ความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร

4.1 ความต้องการการส่งเสริม พบว่า สมาชิกต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตรโดยรวมอยู่ในระดับมาก โดยต้องการความรู้มากที่สุดในด้านการลดรายจ่ายในครัวเรือน การเพิ่มรายได้ในครัวเรือน การแปรรูปและถนอมอาหาร และการบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ ส่วนวิธีการส่งเสริม พบว่า ต้องการการฝึกปฏิบัติและการสาธิตระดับมาก ส่วนการศึกษา ดูงานและการบรรยายต้องการในระดับปานกลาง ประเด็นที่ต้องการระดับมากที่สุดด้วยการฝึกปฏิบัติ ได้แก่ การแปรรูปและถนอมอาหาร การลดรายจ่ายในครัวเรือน การบริหารร่างกายและการเพิ่มรายได้ในครัวเรือน และต้องการระดับมากที่สุดด้วยการสาธิต คือ การแปรรูปและถนอมอาหาร ในด้านช่องทางการส่งเสริมที่ต้องมากที่สุดคือบุคคลราชการ สื่อสิ่งพิมพ์ที่ต้องการระดับมาก คือ คู่มือ โดยความรู้ที่ต้องการผ่านคู่มือระดับมากที่สุด ได้แก่ การบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ การแปรรูปและถนอมอาหาร การผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการจัดสุขอนามัยในบ้าน ส่วนสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต้องการในระดับน้อย โดยต้องการสื่อวิทยุ น้อยที่สุด ดังแสดงในตารางที่ 1 และ 2

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6
The 6th STOU National Research Conference

ตารางที่ 1 ระดับความต้องการความรู้และวิธีการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร (n=122)

ประเด็นการส่งเสริม	ระดับ ความรู้	ระดับความต้องการวิธีการส่งเสริม (ค่าเฉลี่ย/ความหมาย)			
		บรรยาย	สาธิต	ฝึกปฏิบัติ	ทัศนศึกษา
1. ความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการ					
1.1 การผลิตอาหารเพื่อบริโภค ในครัวเรือน	4.27 มากที่สุด	3.40 ปานกลาง	3.84 มาก	4.12 มาก	4.03 มาก
1.2 การบริโภคอาหารตาม หลักโภชนาการ	4.22 มากที่สุด	3.44 มาก	4.02 มาก	3.89 มาก	3.18 ปานกลาง
1.3 การแปรรูปและถนอม อาหาร	4.54 มากที่สุด	3.27 ปานกลาง	4.43 มากที่สุด	4.79 มากที่สุด	4.29 มากที่สุด
2. การจัดการครัวเรือนและสิ่งแวดล้อม					
2.1 การจัดสุขอนามัยในบ้าน	3.85 มาก	3.10 ปานกลาง	4.02 มาก	4.18 มาก	3.15 ปานกลาง
2.2 การปรับปรุงสภาพ แวดล้อมในการทำงาน	3.62 มาก	3.48 มาก	3.33 ปานกลาง	3.32 ปานกลาง	2.82 ปานกลาง
2.3 การปรับปรุงท่าทาง การทำงาน	3.61 มาก	3.25 ปานกลาง	4.11 มาก	4.16 มาก	3.17 ปานกลาง
2.4 การบริหารร่างกาย	3.74 มาก	3.28 ปานกลาง	4.17 มาก	4.21 มากที่สุด	2.84 ปานกลาง
2.5 การจัดการสิ่งแวดล้อม	3.90 มาก	3.48 มาก	3.33 ปานกลาง	3.34 ปานกลาง	3.02 ปานกลาง
3. ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจในครัวเรือน					
3.1 การจัดทำบัญชีครัวเรือน	3.77 มาก	3.29 ปานกลาง	3.69 มาก	4.02 มาก	2.84 ปานกลาง
3.2 การลดรายจ่ายใน ครัวเรือน	4.35 มาก	3.46 มาก	3.85 มาก	4.35 มากที่สุด	3.86 มาก
3.3 การเพิ่มรายได้ในครัวเรือน	4.55 มากที่สุด	3.55 มาก	4.02 มาก	4.40 มากที่สุด	4.25 มากที่สุด

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6
The 6th STOU National Research Conference

ตารางที่ 2 ระดับความต้องการช่องทางในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร (n=122)

ประเด็นการส่งเสริม	ระดับความต้องการช่องทางในการส่งเสริม (ค่าเฉลี่ย/ความหมาย)								อินเทอร์เน็ต
	ราชการ	เอกชน	แผ่นพับ	คู่มือ	โปสเตอร์	วิทยุ	โทรทัศน์	วิดีโอ	
1. ความมั่นคงด้านอาหารและโภชนาการ									
1.1 การผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน	4.54 มากที่สุด	2.34 น้อย	2.52 น้อย	4.26 มากที่สุด	2.85 ปานกลาง	1.62 น้อยที่สุด	2.85 ปานกลาง	1.87 น้อย	2.02 น้อย
1.2 การบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ	4.58 มากที่สุด	2.31 น้อย	3.47 มาก	4.46 มากที่สุด	4.11 มาก	1.84 น้อย	2.97 ปานกลาง	1.94 น้อย	2.10 น้อย
1.3 การแปรรูปและถนอมอาหาร	4.54 มากที่สุด	2.34 น้อย	3.04 ปานกลาง	4.45 มากที่สุด	3.16 ปานกลาง	1.62 น้อยที่สุด	2.93 ปานกลาง	2.10 น้อย	1.89 น้อย
2. การจัดการครัวเรือนและสิ่งแวดล้อม									
2.1 การจัดสุขอนามัยในบ้าน	4.51 มากที่สุด	2.08 น้อย	2.61 ปานกลาง	4.21 มากที่สุด	3.13 ปานกลาง	1.64 น้อยที่สุด	2.75 ปานกลาง	1.84 น้อย	1.79 น้อยที่สุด
2.2 การปรับปรุงสภาพแวดล้อมในการทำงาน	4.49 มากที่สุด	2.12 น้อย	2.53 น้อย	3.62 มาก	2.95 ปานกลาง	1.59 น้อยที่สุด	2.61 ปานกลาง	1.90 น้อย	1.87 น้อย
2.3 การปรับปรุงท่าทางในการทำงาน	4.52 มากที่สุด	2.11 น้อย	2.93 ปานกลาง	3.86 มาก	3.45 มาก	1.58 น้อยที่สุด	2.61 ปานกลาง	1.98 น้อย	1.78 น้อยที่สุด
2.4 การบริหารร่างกาย	4.50 มากที่สุด	2.14 น้อย	2.80 ปานกลาง	3.70 มาก	3.07 ปานกลาง	1.63 น้อยที่สุด	2.66 ปานกลาง	1.97 น้อย	1.77 น้อยที่สุด
2.5 การจัดการสิ่งแวดล้อม	4.52 มากที่สุด	2.29 น้อย	2.52 น้อย	3.60 มาก	2.61 ปานกลาง	1.76 น้อยที่สุด	2.63 ปานกลาง	1.89 น้อย	1.64 น้อยที่สุด
3. ความมั่นคงด้านเศรษฐกิจในครัวเรือน									
3.1 การจัดทำบัญชีครัวเรือน	4.57 มากที่สุด	2.11 น้อย	2.72 ปานกลาง	3.68 มาก	2.59 น้อย	1.66 น้อยที่สุด	2.69 ปานกลาง	1.89 น้อย	1.74 น้อยที่สุด
3.2 การลดรายจ่ายในครัวเรือน	4.79 มากที่สุด	2.35 น้อย	2.84 ปานกลาง	3.88 มาก	2.83 ปานกลาง	1.75 น้อยที่สุด	2.98 ปานกลาง	1.94 น้อย	1.78 น้อยที่สุด
3.3 การเพิ่มรายได้ในครัวเรือน	4.57 มากที่สุด	2.43 น้อย	2.98 ปานกลาง	3.99 มาก	2.94 ปานกลาง	1.89 น้อย	2.97 ปานกลาง	2.03 น้อย	1.89 น้อย
ค่าเฉลี่ย/ความหมาย	4.56 มากที่สุด	2.24 น้อย	2.81 ปานกลาง	3.97 มาก	3.06 ปานกลาง	1.69 น้อยที่สุด	2.79 ปานกลาง	1.94 น้อย	1.84 น้อย

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6
The 6th STOU National Research Conference

4.2 ผลการเปรียบเทียบความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร พบว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่ดำรงตำแหน่งประธานและสมาชิกต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตรและช่องทางการส่งเสริมทางวิทยุแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ 0.05 ส่วนวิธีการส่งเสริมมีความต้องการไม่แตกต่างกัน ดังแสดงในตารางที่ 3

ตารางที่ 3 เปรียบเทียบความต้องการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรของประธานและสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
 (n=122)

ประเด็นความต้องการ	ประธาน (n=61)			สมาชิก (n=61)			t	Sig
	ค่าเฉลี่ย	ค่า SD	ความหมาย	ค่าเฉลี่ย	ค่า SD	ความหมาย		
1. ความรู้	4.17	0.691	มาก	3.91	0.681	มาก	2.088	0.039*
2. ช่องทางในการส่งเสริม								
2.1 ราชการ	4.16	0.526	มาก	4.13	0.423	มาก	0.342	0.733
2.2 เอกชน	2.29	0.862	น้อย	2.17	0.750	น้อย	0.825	0.411
2.3 แผ่นพับ	2.95	0.930	ปานกลาง	2.69	0.791	ปานกลาง	1.668	0.098
2.4 คู่มือ	4.07	0.742	มาก	3.87	0.635	มาก	1.632	0.105
2.5 ไปสเตอร์	3.20	0.833	ปานกลาง	2.92	0.791	ปานกลาง	1.914	0.058
2.6 วิทยุ	1.85	0.714	น้อย	1.53	0.552	น้อยที่สุด	2.722	0.007*
2.7 โทรทัศน์	2.73	0.957	ปานกลาง	2.84	0.916	ปานกลาง	0.650	0.517
2.8 วีดีโอ	2.11	1.049	น้อย	1.78	0.899	น้อยที่สุด	1.870	0.064
2.9 อินเทอร์เน็ต	1.94	0.855	น้อย	1.75	0.887	น้อยที่สุด	1.199	0.233
3. วิธีการส่งเสริม								
3.1 การบรรยาย	3.30	0.645	ปานกลาง	3.42	0.616	มาก	1.030	0.305
3.2 การสาธิต	3.82	0.510	มาก	3.96	0.507	มาก	1.403	0.163
3.3 การฝึกปฏิบัติ	4.04	0.422	มาก	4.10	0.534	มาก	0.684	0.495
3.4 การทัศนศึกษา	3.39	0.408	ปานกลาง	3.40	0.478	ปานกลาง	0.278	0.782

*มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ 0.05

5. แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา

5.1 ผลการจัดเวทีสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ จากการจัดเวทีสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ ในประเด็น การดำเนินการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ปัญหาและข้อเสนอแนะในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร เพื่อเสนอแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร สรุปผลการจัดเวทีสนทนากลุ่มได้ ดังนี้

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

5.1.1 การดำเนินการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร เจ้าหน้าที่ดำเนินการโดย สร้างความตระหนักในการผลิตและการบริโภคอาหารที่ปลอดภัยไว้บริโภคเอง ส่งเสริมการแปรรูปและถนอมอาหารเพื่อลดการสูญเสียและสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ผลผลิต ส่งเสริมการทำบ้านเกษตรสมบูรณ์เพิ่มพูนสุขภาพ ส่งเสริมการจัดบ้านเรือนให้ถูกสุขลักษณะ เยี่ยมบ้านสมาชิกเพื่อติดตามผลการดำเนินงานและแก้ปัญหา จัดให้มีการประกวดบ้านเกษตรกรตัวอย่างและมอบรางวัล เพื่อเป็นขวัญกำลังใจ ส่งเสริมให้มีการนำทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่นมาใช้อย่างรู้คุณค่าและเกิดประโยชน์สูงสุด ส่งเสริมการจัดทำบัญชีครัวเรือน เน้นการผลิตสินค้าให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด เพิ่มมูลค่าผลผลิต ทั้งนี้ดำเนินการส่งเสริมผ่านเวทีกิจกรรมของกลุ่มตามแผนที่กำหนด ถ่ายทอดความรู้ตามแหล่งเรียนรู้หรือศูนย์เรียนรู้ในพื้นที่ บูรณาการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรร่วมกับโครงการส่งเสริมการเกษตรหรือโครงการอื่นๆ และดำเนินการตามโครงการส่งเสริมเคหกิจเกษตรประจำปีที่มีงบประมาณสนับสนุน

5.1.2 ปัญหาและข้อเสนอแนะแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร พบว่า เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรส่วนใหญ่ไม่ได้จบการศึกษาด้านเศรษฐศาสตร์หรือสาขาที่เกี่ยวข้อง มีภารกิจหลายด้าน ขาดรูปแบบและกระบวนการส่งเสริมที่มีประสิทธิภาพ ขาดการฝึกทักษะและพัฒนาความรู้ด้านเคหกิจเกษตรอย่างต่อเนื่อง เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรจึงเสนอแนะให้มีการส่งเสริมและพัฒนาทักษะด้านเคหกิจเกษตรให้แก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกระดับ จัดให้มีการสัมมนาเชิงปฏิบัติการเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรให้แก่เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร ถอดบทเรียนโครงการส่งเสริมเคหกิจเกษตรในอดีตที่ประสบความสำเร็จ บูรณาการการทำงานกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และท้องถิ่นให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร และจัดตั้งแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรประจำอำเภอ

5.2 แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา

จากการศึกษาแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา ผู้วิจัยได้เสนอแนวทางในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร 3 แนวทาง ได้แก่ 1) การพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร ให้มีความรู้และทักษะด้านเคหกิจเกษตร 2) การส่งเสริมแบบมีส่วนร่วม โดยให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีส่วนร่วมในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรทุกขั้นตอน พร้อมพัฒนาศักยภาพผู้นำกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรให้สามารถเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ด้านเคหกิจเกษตร 3) การส่งเสริมแบบบูรณาการ โดยเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรเป็นผู้ประสานหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนร่วมบูรณาการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ดำเนินการส่งเสริมผ่านแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรประจำอำเภอ

อภิปรายผลการวิจัย

1. ข้อมูลพื้นฐานของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีอายุเฉลี่ย 53.02 ปี มีระยะเวลาการเป็นสมาชิกเฉลี่ย 11.34 ปี มากกว่าครึ่งจบการศึกษาระดับประถมศึกษา สอดคล้องกับผลการสำรวจของสำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดฉะเชิงเทรา (2558, น.7) พบว่า ประชาชนในจังหวัดฉะเชิงเทราส่วนมากจบชั้นประถมศึกษา คิดเป็นร้อยละ 40.70 ซึ่งจะเห็นได้ว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรส่วนมากอยู่ในวัยกลางคน ได้รับการศึกษาเพียงภาคบังคับ และมีระยะเวลาการเป็นสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมากกว่า 10 ปี นับว่ามีประสบการณ์ในการดำเนินงานด้านเคหกิจเกษตรพอสมควร แม่บ้านเกษตรกรส่วนใหญ่จึงมีความสามารถ

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

ด้านเคหกิจเกษตร โดยมากกว่าครึ่งมีความสามารถในการแปรรูปและถนอมอาหาร เช่น ไข่เค็ม ปลาเค็ม น้ำพริก ผลไม้กวน และผลไม้แช่อิ่ม เป็นต้น และสอดคล้องกับผลการศึกษาของ พิทยา ติวา (2547, น.70) พบว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีการนำความรู้ด้านการแปรรูปและการถนอมอาหารไปใช้เพิ่มรายได้ให้กับครัวเรือนในระดับมาก ส่วนรายได้รวมของครัวเรือนในปีที่ผ่านมา พบว่า มีรายได้รวมของครัวเรือนเฉลี่ย 175,000.00 บาทต่อปี หรือ 41,766.10 บาทต่อคนต่อปี ซึ่งน้อยกว่ารายได้ของประชาชนในจังหวัดฉะเชิงเทรา ในปี 2558 ซึ่งมีรายได้เฉลี่ย 80,177 บาทต่อคนต่อปี (สำนักงานพัฒนาชุมชน, 2558, น.2) แสดงให้เห็นว่า ครัวเรือนของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรายังมีรายได้ต่ำกว่าค่าเฉลี่ยของรายได้รวมของประชาชนในจังหวัดฉะเชิงเทรา

2. ประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตรต่อครัวเรือน สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความคิดเห็นว่าการแปรรูปและถนอมอาหาร การเพิ่มรายได้และการลดรายจ่ายในครัวเรือน มีประโยชน์ต่อครัวเรือนมากที่สุด สอดคล้องกับ กรมส่งเสริมการเกษตร (2554, น.36-37) พบว่า เจ้าหน้าที่ที่มีความคิดเห็นในเชิงเห็นด้วยต่อประโยชน์ของงานเคหกิจเกษตรต่อครัวเรือนเกษตรกร โดยเห็นด้วยมากที่สุด ในด้านการส่งเสริมความมั่นคงด้านรายได้ในครัวเรือนเกษตรและชุมชน อธิบายได้ว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร ให้ความสำคัญกับงานเคหกิจเกษตรในทุกๆ ด้าน โดยเฉพาะการส่งเสริมความมั่นคงด้านรายได้ในครัวเรือนเกษตรและชุมชน ซึ่งเป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิตของครัวเรือนเกษตรกร สอดคล้องกับ กรมส่งเสริมการเกษตร (2556, น.5-6) ระบุว่า งานส่งเสริมเคหกิจเกษตรเป็นงานที่ดำเนินควบคู่ไปกับการส่งเสริมการเกษตรโดยมีเป้าหมายเพื่อให้ครอบครัวเกษตรกรมีคุณภาพชีวิตที่ดี คือ มีความกินดี อยู่ดี และเพิ่มพูนรายได้

3. ระดับการได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรจากเจ้าหน้าที่รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร โดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง ได้รับการส่งเสริมน้อยในด้านการจัดการครัวเรือนและสิ่งแวดล้อม จากผลการศึกษาดังกล่าว ผู้วิจัยได้ดำเนินการจัดเวทีการสนทนากลุ่มเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ เจ้าหน้าที่ให้ข้อมูลว่า เนื่องจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรต้องรับผิดชอบภารกิจหลายด้าน อีกทั้งงานเคหกิจเกษตรยังเป็นงานที่ไม่ตรงกับความรู้ความสามารถของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบด้วย จึงอาจเป็นอุปสรรคในการดำเนินการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรของเจ้าหน้าที่ และส่งผลให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้รับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรระดับปานกลางหรือระดับน้อยในบางประเด็น

4. ปัญหาในการดำเนินงานด้านเคหกิจเกษตร สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรประสบปัญหาการดำเนินงานด้านเคหกิจเกษตรโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง โดยประสบปัญหามากในด้านการเพิ่มรายได้ในครัวเรือน การลดรายจ่ายในครัวเรือนและการจัดทำบัญชีครัวเรือน เสนอแนะให้มีการส่งเสริมความรู้และวิทยาการใหม่ๆ ในการแปรรูปและถนอมอาหาร ส่งเสริมการนำวัตถุดิบในท้องถิ่นมาแปรรูป อบรมให้ความรู้ด้านการบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ จัดหาวิทยากรฝึกสอนอาชีพเสริม ให้คำแนะนำช่องทางการตลาดและส่งเสริมการดำเนินกิจกรรมด้านเคหกิจเกษตรต่างๆ ด้านอย่างต่อเนื่อง อธิบายได้ว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรส่วนมากประสบปัญหาด้านความมั่นคงด้านเศรษฐกิจในครัวเรือน ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกส่วนใหญ่ประกอบอาชีพทางการเกษตร ในปีที่ผ่านมาประสบปัญหาภัยแล้งทำให้ผลผลิตทางการเกษตรลดลง ส่งผลต่อสภาพเศรษฐกิจในครัวเรือน ดังนั้นสมาชิกกลุ่ม

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

แม่บ้านเกษตรกรจึงต้องการให้มีการส่งเสริมกิจกรรมที่สามารถลดรายจ่าย เพิ่มรายได้และกิจกรรมที่สามารถเป็นอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ให้แก่ครัวเรือน

5. ความต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตร สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตรโดยรวมอยู่ในระดับมาก ความรู้ที่ต้องการระดับมากที่สุด ได้แก่ การเพิ่มรายได้ในครัวเรือน การลดรายจ่ายในครัวเรือน การแปรรูปและถนอมอาหาร การผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนและการบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ สอดคล้องกับสภาพปัญหาของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่ประสบปัญหาในด้าน การลดรายจ่ายในครัวเรือน การเพิ่มรายได้ในครัวเรือน และการจัดทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งหากได้รับการส่งเสริมในประเด็นที่ต้องการแล้วน่าจะช่วยให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น สอดคล้องกับ อีสริยา มีสิงห์ (2546, น.112) และ จาริพร บุตรสระเกษ (2556, น.6) พบว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความต้องการความรู้ด้านอาหารและโภชนาการ ด้านการถนอมอาหารและแปรรูปผลผลิตจากพืช ด้านการถนอมอาหารและแปรรูปผลผลิตจากสัตว์ อยู่ในระดับมาก

6. ความต้องการวิธีการส่งเสริมการด้านเคหกิจเกษตร วิธีการส่งเสริมการด้านเคหกิจเกษตรที่สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรต้องการโดยรวมระดับมาก คือ การฝึกปฏิบัติและการสาธิต โดยการฝึกปฏิบัติที่ต้องการมากที่สุด ได้แก่ การแปรรูปและถนอมอาหาร การลดรายจ่ายในครัวเรือน การเพิ่มรายได้ในครัวเรือนและการบริหารร่างกาย ส่วนการสาธิตที่ต้องการมากที่สุด คือ การแปรรูปและถนอมอาหาร ทั้งนี้เนื่องจาก งานด้านเคหกิจเกษตรเป็นการนำความรู้ไปใช้ในการปฏิบัติงานเพื่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของครอบครัวเกษตรกร ดังนั้นจึงต้องการให้มีการส่งเสริมแบบสาธิตและฝึกปฏิบัติเพื่อให้เกิดทักษะและความชำนาญจนสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในระดับครัวเรือน ซึ่งสอดคล้องกับผลการศึกษาของอีสริยา มีสิงห์ (2546, น.112) พบว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรต้องการวิธีการส่งเสริมแบบกลุ่ม คือ การฝึกอบรม การจัดทัศนศึกษา การสาธิต การจัดประชุมและการจัดประกวด อยู่ในระดับมาก

7. ความต้องการช่องทางในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร ช่องทางในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรที่สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรต้องการระดับมากที่สุด คือ บุคคลราชการ ส่วนสื่อสิ่งพิมพ์ที่ต้องการระดับมาก คือ คู่มือ ส่วนสื่ออิเล็กทรอนิกส์ต้องการในระดับน้อย อธิบายได้ว่า สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรยังมีความต้องการให้บุคคลราชการเข้ามาส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรในทุกประเด็น ทั้งนี้เนื่องจากหน่วยงานราชการเป็นหน่วยงานที่อยู่ใกล้ชิดเกษตรกรมากที่สุดโดยเฉพาะกรมส่งเสริมการเกษตรที่มีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมอยู่ในทุกพื้นที่ ส่วนสื่อบุคคลเอกชน ต้องการในระดับน้อย โดยมีความคิดเห็นว่าที่ผ่านมาภาคเอกชนมีบทบาทในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรน้อย ทั้งนี้เนื่องจากมาจากภาคเอกชนไม่ได้รับการประสานหรือไม่มีข้อมูลกลุ่มเป้าหมายจึงทำให้มีบทบาทในการส่งเสริมน้อย ดังนั้นจึงควรประสานให้ภาคเอกชนเข้ามามีบทบาทในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรในกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรให้มากขึ้น ส่วนคู่มือจะสะดวกแก่การนำมาศึกษาเพิ่มเติมได้เองในภายหลัง และในส่วนสื่ออิเล็กทรอนิกส์ที่ต้องการในระดับน้อย ทั้งนี้เนื่องจากสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 51 – 60 ปี จึงอาจไม่ชำนาญในการใช้สื่ออิเล็กทรอนิกส์

8. ผลการเปรียบเทียบความต้องการความรู้เคหกิจเกษตร ประธานและสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีความต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตรแตกต่างกัน โดยประธานมีความต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตรมากกว่า

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

สมาชิก ทั้งนี้เนื่องจาก ตามลักษณะที่ดีของผู้ที่ต้องเป็นผู้ที่รอบรู้ มีความกระตือรือร้นในกิจกรรมหรือกิจการ ที่ทำอยู่และเป็นผู้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เป็นต้น นอกจากนี้ผู้นี้ยังมีบทบาทสำคัญในการเป็นวิทยากรถ่ายทอด ความรู้ เป็นที่ปรึกษานำในการดำเนินกิจกรรมและแก้ไขปัญหาของสมาชิก กระจายข้อมูลและสนับสนุนการ ดำเนินงานของสมาชิก รวมทั้งเป็นแบบอย่างที่ดีในการดำเนินกิจกรรมแก่สมาชิก (พรชูลี นิลวิเศษ, 2547, น.8) ด้วยเหตุผลดังกล่าว ประธานจึงมีความต้องการความรู้ด้านเคหกิจเกษตรมากกว่าสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ใน ส่วนช่องทางการส่งเสริมถึงแม้ว่ามีความต้องการแตกต่างกันแต่มีความต้องการในระดับน้อยและน้อยที่สุด สอดคล้อง กับผลการวิจัยที่สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสารด้านเคหกิจเกษตรจากสื่อบุคคลมากกว่าสื่ออื่นๆ จึงอาจมีผลต่อความต้องการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรผ่านทางสื่อวิทยุด้วย

9. แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา มี 3 แนวทาง ได้แก่ 1) การพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร 2) การส่งเสริม แบบมีส่วนร่วม และ 3) การส่งเสริมแบบบูรณาการการทำงาน โดยดำเนินการผ่านแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตร ประจำอำเภอ ซึ่งสอดคล้องกับกิจกรรมการพัฒนาแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร ที่ได้ สนับสนุนให้สถาบันเกษตรกรที่มีผลงานดีเด่นด้านเคหกิจเกษตร พัฒนาจัดตั้งเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตร จังหวัดละ 1 แห่ง รวม 77 แห่ง โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตและสร้างความมั่นคงด้านรายได้ (กรม ส่งเสริมการเกษตร, 2554, น.2) และสอดคล้องกับแนวทางการส่งเสริมการเกษตรของ สุกัญญา อธิปอนันต์และคณะ (อึ้งใน สุรพล จารุงศ์, 2556, น.5-35 ถึง 5-40) ระบุไว้ว่าแนวทางการส่งเสริมการเกษตรในอนาคตต้อง เปลี่ยนแปลงไปตามสถานการณ์ที่เปลี่ยนไป แนวทางการส่งเสริมการเกษตรที่สามารถนำมาประยุกต์ใช้มี 6 แนวทาง ได้แก่ การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน การส่งเสริมการเกษตรแบบมีส่วนร่วม การส่งเสริมการเกษตรโดยใช้เทคโนโลยี สารสนเทศ การส่งเสริมการเกษตรแบบบูรณาการ การส่งเสริมการพัฒนาระบบฟาร์ม และการส่งเสริมการเกษตรที่ เน้นตลาดนำการผลิต

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

จากผลการศึกษาวิจัยเรื่องแนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัด ฉะเชิงเทรา ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะ ดังภาพที่ 2 กล่าวคือ สำนักงานเกษตรอำเภอควรดำเนินการคัดเลือกกลุ่มแม่บ้าน เกษตรกรหรือบ้านเกษตรกรต้นแบบที่สามารถเป็นแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตร อำเภอละ 1 แห่ง เพื่อจัดตั้งเป็นแหล่ง เรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรประจำอำเภอ ขับเคลื่อนการดำเนินงานโดยคณะกรรมการกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรระดับอำเภอ เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรเป็นผู้ประสานงานและดำเนินการส่งเสริมร่วมกับหน่วยงานทั้งภาครัฐ ภาคเอกชน และภาคประชาชนอย่างบูรณาการ โดยให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรมีส่วนร่วมในการดำเนินการส่งเสริมด้านเคหกิจ เกษตรทุกขั้นตอน หลักสูตรในการเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตร พิจารณาจากสภาพปัญหาและความต้องการของสมาชิกกลุ่ม แม่บ้านเกษตรกร โดยการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทราควรถ่ายทอด ความรู้ด้านการลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ในครัวเรือน การแปรรูปและถนอมอาหาร การผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน และการบริโภคอาหารตามหลักโภชนาการ การสาธิตและฝึกปฏิบัติด้านการแปรรูปและถนอมอาหาร การลดรายจ่าย การเพิ่ม

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

รายได้ในครัวเรือนและการบริหารร่างกาย พร้อมจัดทำคู่มือประกอบการเรียนรู้ โดยมีเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรระดับอำเภอที่ผ่านการอบรมเพิ่มทักษะด้านเคหกิจเกษตรร่วมกับ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานภาครัฐ ภาคเอกชน และตัวแทนกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรที่มีความสามารถด้านเคหกิจเกษตรในแต่ละสาขา ทำหน้าที่เป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้ โดยมีเป้าหมาย เพื่อให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรสามารถนำความรู้ที่ได้ไปประยุกต์ใช้ในระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน เกิดการสร้างเครือข่าย มีความกินดี อยู่ดี มีรายได้เพิ่มขึ้นและสามารถพึ่งพาตนเองได้อย่างยั่งยืน ทั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้สำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เจ้าหน้าที่ผู้เกี่ยวข้องและการพัฒนากลุ่มแม่บ้านเกษตรกร ดังนี้

1.1 ด้านหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

1.) สำนักงานเกษตรอำเภอทุกอำเภอในจังหวัดฉะเชิงเทรา จัดตั้งแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรระดับอำเภอ เพื่อเป็นจุดถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีด้านเคหกิจเกษตร รวมถึงให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อนำไปปรับใช้ในการดำเนินงานของกลุ่มและของตนเอง

2) หน่วยงานในสังกัดกรมส่งเสริมการเกษตรควรสร้างความเข้าใจและให้ความสำคัญในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรให้แก่หน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชนที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานด้านเคหกิจเกษตรอย่างบูรณาการ

1.2 ด้านการพัฒนาเจ้าหน้าที่

1) สนับสนุนเจ้าหน้าที่ที่มีวุฒิการศึกษาด้านเกษตรศาสตร์หรือสาขาที่เกี่ยวข้อง เพื่อรับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร เนื่องจากงานเคหกิจเกษตรเป็นงานที่ต้องใช้ความรู้และทักษะเฉพาะด้านในการปฏิบัติงาน

2) จัดหลักสูตรในการพัฒนาความรู้และทักษะด้านเคหกิจเกษตรให้แก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรอย่างต่อเนื่อง พร้อมจัดเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ระหว่างเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรทุกระดับ

3) ผู้บริหารควรให้ความสำคัญกับงานเคหกิจเกษตรและสนับสนุนการปฏิบัติงานอย่างต่อเนื่อง

1.3 ด้านการพัฒนากลุ่มแม่บ้านเกษตรกร

1) เจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตรควรเน้นถ่ายทอดความรู้ในด้านการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ในครัวเรือน ร่วมกับการสาธิตและฝึกปฏิบัติ พร้อมจัดทำคู่มือประกอบการเรียนรู้

2) จัดหลักสูตรพัฒนาประธานกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรเพื่อรับการถ่ายทอดความรู้และวิทยาการสมัยใหม่ด้านเคหกิจเกษตรพร้อมพัฒนาทักษะการเป็นวิทยากรประจำแหล่งเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตร

3) ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกกลุ่มบ้านเกษตรกร สมาชิกในครัวเรือนของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรและชุมชน ในการดำเนินการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร

4) ส่งเสริมและพัฒนากลุ่มแม่บ้านเกษตรกรให้มีการดำเนินกิจกรรมด้านเคหกิจเกษตรอย่างต่อเนื่อง

2. ข้อเสนอแนะในการวิจัยครั้งต่อไป

2.1 ศึกษาการนำความรู้ด้านเคหกิจเกษตรของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรไปใช้ในการลดรายจ่ายและเพิ่มรายได้ในครัวเรือน เพื่อนำผลการศึกษาไปใช้ในการวางแผนการส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรสามารถนำไปใช้ในการสร้างความมั่นคงทางเศรษฐกิจในครัวเรือน

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6
The 6th STOU National Research Conference

2.2 ศึกษาบทบาทของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรแก่กลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อนำผลการศึกษาไปใช้ในการวางแผนการบูรณาการการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร

2.3 ศึกษาแนวทางการส่งเสริมและพัฒนากลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เพื่อใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมควบคู่ไปกับการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตร

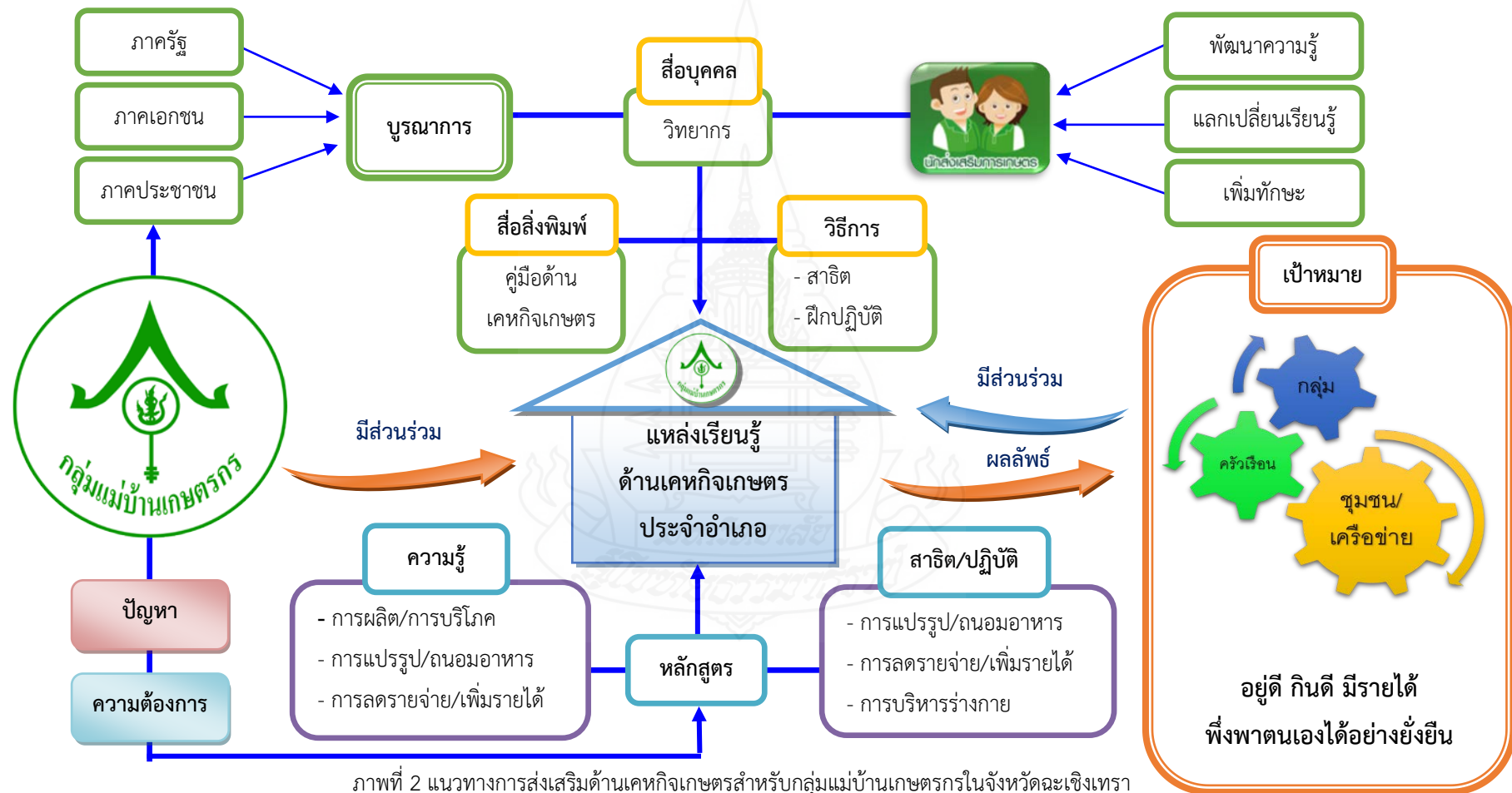
2.4 ศึกษาความต้องการการเรียนรู้ด้านเคหกิจเกษตรของเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนพัฒนาเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบงานเคหกิจเกษตร

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

ภาพที่ 2 แนวทางการส่งเสริมด้านเคหกิจเกษตรสำหรับกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดฉะเชิงเทรา

การประชุมเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช ครั้งที่ 6

The 6th STOU National Research Conference

เอกสารอ้างอิง

- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2554). *ความคิดเห็นของผู้รับผิดชอบงานสถาบันเกษตรกรต่องานเคหกิจเกษตร*. กองวิจัยและพัฒนา
งานส่งเสริมการเกษตรและสำนักพัฒนาเกษตรกร. กรมส่งเสริมการเกษตร. กรุงเทพฯ
- กรมส่งเสริมการเกษตร. (2556). *คู่มือปฏิบัติงานเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เคหกิจเกษตรกับงานส่งเสริมการเกษตร*.
กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์ชุมนุมสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- _____. (2556). *เอกสารวิชาการการส่งเสริมและพัฒนาองค์กรเกษตรกรและเคหกิจเกษตร*. สำนักพัฒนาการถ่ายทอด
เทคโนโลยี. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย.
- จารีพร บุตรสระเกษ. (2556). *การดำเนินงานของกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร อำเภอนาดูน จังหวัดเลย*. (วิทยานิพนธ์ปริญญา
เกษตรศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี.
- จินดา ขลิบทอง และเบญจมาศ อยู่ประเสริฐ. (2547). สตรีกับการพัฒนา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). ใน *ประมวลสาระชุดวิชาองค์กร
เพื่อการส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร* (หน่วยที่ 14). นนทบุรี. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- จินดา ขลิบทอง. (2556). กระบวนการวิจัยทางส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร. ใน *ประมวลสาระชุดวิชา การวิจัยและสถิติเพื่อ
การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร* (หน่วยที่ 1). นนทบุรี. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ปาริชาติ ศรีวิวัฒน์. (2554). *การพัฒนางานเคหกิจเกษตรของกรมส่งเสริมการเกษตร* (วิทยานิพนธ์ปริญญาเกษตรศาสตร
มหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี.
- พิทยา ติวา. (2547). *การนำความรู้ด้านเคหกิจเกษตรไปใช้ของสมาชิกแม่บ้านเกษตรกรจังหวัดสมุทรปราการ* (วิทยานิพนธ์
ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต). มหาวิทยาลัยรามคำแหง, กรุงเทพฯ.
- พรชูลย์ นิลวิเศษ. (2547). ผู้นำและความเป็นผู้นำในองค์กร. ใน *ประมวลสาระชุดวิชาองค์กรเพื่อการส่งเสริมและพัฒนาการ
เกษตร* (หน่วยที่ 14). นนทบุรี. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- สุรพล จารุพงศ์. (2556). การส่งเสริมการเกษตรในประเทศไทย. ใน *ประมวลสาระชุดวิชาการส่งเสริมการเกษตรเพื่อการ
พัฒนา* (หน่วยที่ 5). นนทบุรี. สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, นนทบุรี.
- สำนักงานเกษตรจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2558). รายงานประจำปี 2558. จังหวัดฉะเชิงเทรา.
- สำนักงานพัฒนาชุมชนจังหวัดฉะเชิงเทรา. (2558). รายงานคุณภาพชีวิตของคนจังหวัดฉะเชิงเทรา ปี 2558. สืบค้นเมื่อ 6
กรกฎาคม 2559, จาก [http://www.8rew.chachoengsao.go.th/index.php/component/
spsimpleportfolio/item/22](http://www.8rew.chachoengsao.go.th/index.php/component/spsimpleportfolio/item/22)
- อิสริยา มีสิงห์. (2546). *ความต้องการของสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในจังหวัดขอนแก่น* (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต).
มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ขอนแก่น.